

ВРАХУВАННЯ ПРИНЦИПУ НАРАХУВАННЯ ПРИ ФОРМУВАННІ МЕТОДИКИ ОБЛІКУ ДОХОДІВ І ВИТРАТ БАНКІВСЬКИХ УСТАНОВ

Розглянуто особливості методики обліку доходів та витрат банківських установ з врахуванням принципу нарахування та інших облікових інструментів та процедур, що зумовлені використанням цього принципу

Постановка проблеми. Концептуальна основа складання та подання фінансових звітів визначає мету їх складання, що полягає у: "...наданні інформації про фінансовий стан результати діяльності та зміни у фінансовому стані суб'єкта господарювання, яка є корисною для широкого кола користувачів у прийнятті ними економічних рішень" [6, с. 26].

Для того, щоб інформація фінансової звітності була найбільш корисною для користувачів, звітність банківських установ повинна бути складена таким чином, щоб уникати завищення зобов'язань, заниження активів, не розкриття нараховань чи забезпечень, а також викривлення чистого прибутку або капіталу. Всі елементи фінансової звітності слід оцінювати за "реальною" вартістю. При цьому має зберігатись основне бухгалтерське рівняння:

$$\text{Активи} = \text{Зобов'язання} + \text{Капітал} \quad (1)$$

Стан вивчення проблеми. Із поступовим запровадженням міжнародних стандартів фінансової звітності у облік банківських установ, забезпечення виконання вищевказаних вимог досягається за допомогою застосування таких облікових інструментів як:

- нарахування;
- метод ефективної ставки відсотка;
- переоцінка;
- резервування.

А також, використання в бухгалтерському обліку, нових процедур:

- оцінка фінансових інструментів за справедливою вартістю (із застосуванням методу ефективної ставки відсотка)
- визначення та відображення в обліку зменшення корисності активів.

Мета дослідження проаналізувати вплив принципу нарахування на методику обліку доходів і витрат банківських установ.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Принцип нарахування є одним із основних принципів, які використовуються під час складання фінансових звітів. У міжнародних стандартах, сутність принципу нарахування визначається так: "... результати операцій та інших подій визнаються, коли вони відбуваються (а не тоді, коли отримуються або сплачуються за них кошти або їх еквіваленти), і вони відображаються в облікових регістрах та наводяться у фінансових звітах тих періодів, до яких вони відносяться" [6, с. 28].

Економічний зміст принципу нарахування полягає в тому, що доходи і витрати в обліку фіксуються за фактом заробляння доходу чи виникнення зобов'язання, а не за фактом отримання чи сплати грошових коштів. Нархованим дохід стає на момент його заробляння, а не тоді, коли він набув грошової форми. Нарховані витрати – це витрати ще не сплачені у грошовій формі. Витрати мають місце у періоді, коли товари або послуги використовуються або споживаються. Тому кінцева сума понесених витрат має відобразитися у звіті про прибутки і збитки за відповідний період. У окремих випадках послуги і товари, які зумовили певні витрати, отримуються в кредит, а грошові кошти за них сплачуються у майбутньому періоді. В інших випадках грошові кошти сплачуються авансом за використання товарів або послуг. У кожному із цих випадків дані про рух грошей не використовуються для визначення періоду, в якому витрати мають відобразитися у звіті про фінансові результати. Отже, банк на базі принципу нарахування забезпечує

відображення всіх завершених операцій тоді, коли вони виникли, а не тоді коли були отримані чи сплачені кошти, тобто береться до уваги час виникнення події.

Викладення основного матеріалу дослідження. Принцип нарахування базується на двох концепціях.

Перша – концепція фіксування доходу

– якщо грошові кошти отримано в попередньому обліковому періоді, то доходи фіксуються з відстрочкою; зобов'язання, що є доходом майбутнього періоду, вноситься до балансу;

– якщо грошові кошти отримано в наступному обліковому періоді, то доходи фіксуються в тому періоді, в якому вони зароблені. Нархована сума доходів як актив вноситься до балансу, а доходи фіксуються у звіті про фінансові результати.

Друга – концепція відповідності грошові кошти, сплачені протягом звітного періоду, є витратами майбутніх періодів і обліковуються як актив у балансі;

– витрати, що фактично понесені в поточному періоді, але сплачуватимуться протягом наступних періодів, обліковуються в балансі як зобов'язання і водночас фіксуються у звіті про фінансові результати [3, с. 21].

Якщо неможливо точно оцінити обсяг заробленого доходу від надання послуг в обліку відображається сума доходу, що відповідає вже понесеним витратам, що підлягають відшкодуванню. У такий спосіб відбувається узгодження принципів нарахування та відповідності. Якщо в банку обліковується актив, який приносить дохід протягом кількох звітних періодів, то завдяки використанню принципу нарахування доходи визнаються шляхом систематичного їх розподілу між усіма періодами з помісячним періодом нарахування [5, с. 59].

Відображення в обліку нархованих доходів та витрат відбувається наступним чином:

– нарховані доходи та витрати, що фіксують суми, належні до отримання чи виплати при настанні термінів, визначених угодами обліковуються за рахунками класів 1, 2, 3 на відповідних рахунках нархованих доходів чи витрат.

– рахунки нархованих доходів (дебет рахунків) кореспондують з рахунками класу 6 "Доходи" (кредит рахунків), а рахунки нархованих витрат (кредит рахунків) – з рахунками класу 7 "Витрати" (дебет рахунків).

Це означає, що за рахунками класу 6 "Доходи" відображаються разом із реально отриманими доходами, суми нархованих доходів, належні до отримання відповідно до строків, передбачених угодами. Натомість, обсяг витрат банків, формують суми фактично сплачених витрат, понесених витрат та суми нархованих витрат, що підлягають сплаті відповідно до зобов'язань банку.

Враховуючи, що за залишками за рахунків класів 6 "Доходи" і 7 "Витрати" не фіксується реальний рух грошових коштів, відповідно сума фінансового результату, що відобразиться на рахунку 5040 чи 5041 як різниця між доходами і витратами повинна бути під особливим контролем.

Реалізація принципу нарахування не повинна спричинити як переоцінку активів або доходів банку, так і недооцінку зобов'язань і витрат банку. Тому з врахуванням принципу обачності, у бухгалтерії банку враховують доходи від наданих послуг лише за впевненості в одержанні цих доходів; якщо немає впевненості в одержанні доходів, ураховуються лише витрати. Доходи за такими операціями відображаються в обліку тільки після їх фактичного одержання. Згідно принципу обачності передбачається ведення

рахунків: резервів під можливе знецінення активів, резервів можливих втрат за сумнівними активами, резервів під ризики та платежі.

Відповідно до змін, внесених у Правила бухгалтерського обліку доходів і витрат банків України: затверджених постановою Правління НБУ № 255 від 18.06.2003 р. процентні доходи та витрати в бухгалтерському обліку відображаються із застосування ефективної ставки відсотка, та визначаються як добуток амортизованої собівартості на ефективну ставку.

$$D\%(B\%) = Amc / v \times i_{ef} \quad (2)$$

$D\%(B\%)$ – доходи (витрати) за період;

Amc/v – амортизована собівартість

i_{ef} – ефективна ставка відсотка

За МСБО 39 "Фінансові інструменти визнання та оцінка" ефективна ставка відсотка (i_{ef}) – ставка, яка

точно дисконтує очікуваний потік майбутніх грошових платежів або надходжень упродовж очікуваного терміну дії фінансового інструменту до чистої балансової вартості (ЧБВ) (амортизованої собівартості (Amc/v)) цього інструменту.

При цьому важливо за якою вартістю визнається фінансовий інструмент в балансі, оскільки балансова вартість має ключову роль при розрахунку ефективної ставки відсотка.

У МСБО 39 "Фінансові інструменти визнання та оцінка" та Інструкції з бухгалтерського обліку кредитних, вкладних (депозитних) операцій та формування і використання резервів під кредитні ризики в банках України, затвердженої постановою Правління НБУ від 27.12.2007 № 481 [2] визначено, що банки мають оцінювати надані (отримані кредити, розміщені (залучені) вклади (депозити) під час первісного визнання за справедливою вартістю, уключаючи витрати на операцію.

Отже, для первісного визнання фінансового інструменту потрібно визначити із двома елементами: справедливою вартістю та витратами на операції. Порядок визначення справедливої вартості відображено на рис 1.

Банк визнає справедливую вартість фінансового активу або фінансового зобов'язання шляхом дисконтування майбутніх грошових потоків із застосуванням ринкових процентних ставок щодо подібного фінансового інструменту [2].

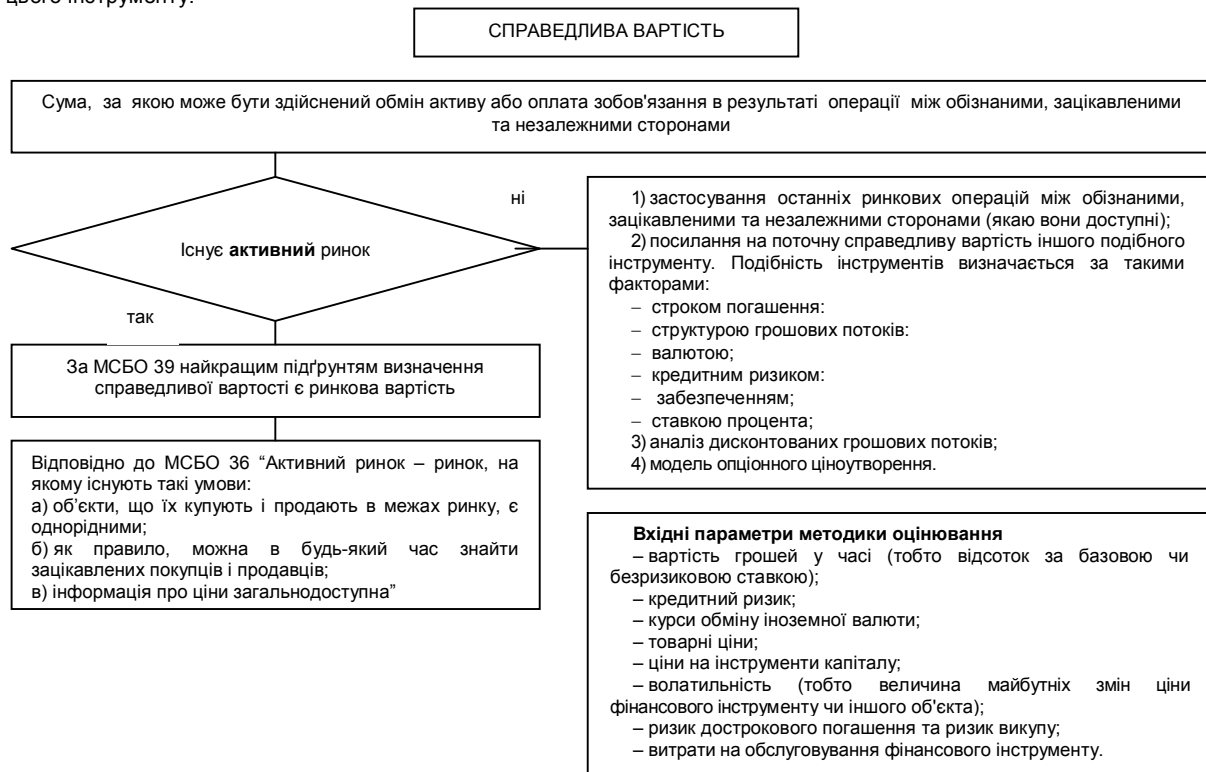

Рис 1. Порядок визначення справедливої вартості

Що до витрат на операції, то до них відносять додаткові витрати пов'язані з придбанням, випуском або вибуттям фінансового активу, комісійні чи зобов'язання, які не могли б виникнути, якби суб'єкт господарювання не випустив, не придбав або не реалізував фінансовий інструмент. До них належать: комісійні, сплачені агентам, консультантам, брокерам і дилерам; збори органам регулювання, фондовим біржам; податки та держмити. До витрат на операції не відносяться: премії та дисконт за борговим інструментом; фінансові витрати; внутрішні адміністративні чи холдингові витрати. До витрат на операції відносять окремі види комісій визначених у Правилах бухгалтерського обліку доходів та витрат банків України [8].

У бухгалтерському обліку банку визнається прибуток або збиток "першого дня" на суму різниці між справедливою вартістю фінансового активу або фінансового зобов'язання та вартістю договору в кореспонденції з рахунками дисконту (премії), якщо під

час первісного визнання він визначає вартість фінансового активу або фінансового зобов'язання за процентною ставкою, вищою або нижчою, ніж ринкова [2].

В обліку ця подія відображається наступним чином:

1) Якщо кредит видається за нижчою, ніж ринкова, процентною ставкою:

– на основну суму боргу за кредитом:

Дт Основна сума боргу

Кт Грошові кошти

Одночасно "збиток першого дня", що дорівнює різниці між основною сумою та справедливою вартістю відображається проведенням:

Дт 7390 "Витрати від наданих кредитів, розміщених вкладів (депозитів) за ставкою, яка нижча, ніж ринкова"

Кт Неамортизований дисконт.

2) у разі надання кредиту за вищою ніж ринкова, процентною ставкою:

– на основну суму боргу за кредитом:

Дт Основна сума боргу

Кт Грошові кошти

Одночасно "прибуток першого дня", що дорівнює різниці між справедливою вартістю та основною сумою фіксується проведенням:

Дт неамортизована премія

Кт 6390 "Дохід від наданих кредитів, розміщених вкладів (депозитів) за ставкою, яка вища, ніж ринкова"

При зміні умов фінансового інструменту, розраховується нова ефективна ставка чи коригується балансова вартість, що приводить до іншого розподілу доходів на рахунках класу 6 "Доходи", що компенсується на рахунку неамортизованого дисконту. До умов, що впливають на розмір доходів (витрат), обчислених за методом ефективної ставки відносяться зокрема:

- різні розміри облікових періодів та періодів виникнення грошових потоків. За допомогою методу ефективної ставки відбувається рівномірний розподіл доходів упродовж усього терміну дії фінансового інструменту таким чином, щоб ставка дохідності за фінансовим інструментом була реальною та не залежала від надходження грошових коштів. Відповідно до Правил бухгалтерського обліку доходів і витрат банків України [8] облік різниць, що виникають між сумою визнаних за ефективною ставкою відсотка процентних доходів (витрат) та нарахованих за номінальною процентною ставкою доходів (витрат) за фінансовими інструментами, придбаними (наданими, отриманими) за номінальною вартістю (без дисконту або премії), відображаються за рахунками з обліку неамортизованого дисконту (премії) в кореспонденції з рахунками з обліку процентних доходів (витрат);

- наперед визначена зміна облікової ставки;

- зміна грошових потоків, що не пов'язана зі зменшенням корисності. У такому випадку, Правилами бухгалтерського обліку доходів і витрат банків України [8], визначено, що на дату балансу необхідно скоригувати балансову вартість фінансового інструменту, та визначити різницю між балансовою вартістю фінансового інструменту та вартістю оцінених майбутніх грошових потоків, дисконтованих за первісною ефективною ставкою відсотка (тобто ефективною ставкою відсотка, розрахованою під час первісного визнання). Ця різниця відображається за рахунками з обліку неамортизованого дисконту (премії) в кореспонденції з рахунками з обліку процентних доходів (витрат). [8]. Особливості та приклади розрахунків за вказаними умовами детально описує Л.П. Снігурська [9];

- за фінансовими активами і фінансовими зобов'язаннями з плаваючою ставкою відсотка, то періодична переоцінка грошових потоків для відображення руху ринкових ставок змінює ефективну ставку відсотка. Сутність таких фінансових інструментів полягає в тому, що в певний момент часу протягом строку їх визнання, очікувані грошові потоки змінюються внаслідок змін суттєвих умов самого інструменту. При цьому припинення визнання одного інструменту та визнання іншого не відбувається, і така зміна очікуваних грошових потоків не є проявом відновлення корисності, оскільки не має відношення до кредитного ризику (збиткової події) фінансового інструменту.

Слід звернути увагу на особливості визначення та зміни ефективної ставки відсотка, вказані у МСБО 39 "Фінансові інструменти визнання та оцінка", виходячи з природи премії чи дисконту:

"... якщо премія чи дисконт є результатом зміни кредитного спреда за плаваючою ставкою, обумовленою в інструменті, або за іншими змінними, не скоригованими до ринкових ставок, вони амортизуються протягом очікуваного строку дії інструмента" [7, с. 182-183].

"... якщо премія чи дисконт за інструментом з плаваючою ставкою відображає відсоток, нарахований за цим інструментом з дати останньої сплати відсотка, або зміни ринкових ставок з того часу, коли плаваючу ставку відсотка було скориговано до ринкових ставок, вони амортизуються до наступної дати коригування плаваючого відсотка до ринкових ставок" [7, с. 183].

За МСБО 39 для фінансових активів та зобов'язань із плаваючою ставкою періодична зміна очікуваної ставки для відображення руху ринкових ставок відсотка призводить до зміни ефективної ставки відсотка" [1, с. 8-9].

Зменшення корисності за фінансовими інструментами. Відповідно до МСБО 39 на кожен дату подання балансового звіту підприємство має визначити, чи існують будь-які об'єктивні докази стосовно зниження корисності фінансового активу або групи фінансових активів. Умови за якими відбувається визнання чи зменшення корисності наступні:

- коли існують об'єктивні докази зменшення корисності;

- в результаті однієї чи кількох подій, які відбулися після первісного визнання активу;

- такі події впливають на оцінені майбутні грошові потоки від фінансового активу або груп фінансових активів.

За такими активами відбувається формування резерву. Банк визначає суму резерву як різницю між балансовою вартістю наданого кредиту (розміщеного вкладу (депозиту)) та теперішньою вартістю оцінених майбутніх грошових потоків (за винятком майбутніх кредитних збитків, які не були понесені), дисконтованих за первісною ефективною ставкою відсотка [2].

Для формування резервів Планом рахунків бухгалтерського обліку банківських установ передбачено конкретні рахунки резервів за класами 1, 2, 3 що кореспондують з рахунками розділу 77 "Відрахування в резерви". Відображенню в обліку сформованого резерву відповідає проведення:

Дт Рахунки для обліку відрахувань у резерви група 770

Кт рахунки для обліку спеціальних резервів за класами 1,2,3

Положеннями МСБО 39 встановлено, якщо сума очікуваного відшкодування визначається застосуванням ринкової ставки дохідності, то в подальшому процентний дохід (від амортизації дисконту/премії) повинен визнаватися із застосуванням саме цієї, ринкової ставки дохідності. Таким чином ринкова ставка переважає над ефективною. Відповідно до Інструкції з бухгалтерського обліку кредитних, вкладних (депозитних) операцій та формування і використання резервів під кредитні ризики в банках України при розрахунку суми очікуваного відшкодування до уваги береться застава за кредитом [2].

Резерви за фінансовим інструментом зменшують його балансову вартість до суми очікуваного відшкодування.

Сформовані резерви: по-перше, збільшують обсяги видатків комерційного банку, тобто операція з формування резерву є витратною статтею; по-друге, характеризуються з позиції невизначеності сум відрахувань, оскільки нереально точно спрогнозувати рівень платоспроможності позичальника, як і рівень коливання ринкових цін на цінні папери, котрі обліковуються в портфелях банку на продаж та до погашення; по-третє, заборгованість вважається із невизначеним терміном, адже попередньо встановити дату списання втрат за рахунок сформованих резервів на практиці абсолютно унеможливується.

Потреба у формуванні резервів для відшкодування можливих збитків зумовлюється наступними обставинами: наявністю в кредитному портфелі банку субстандартних, сумнівних та безнадійних кредитів; наявністю в портфелі цінних паперів комерційного банку на продаж та інвестиційних цінних паперів, ринкова вартість яких знижується; відображенням у складі активів дебіторської заборгованості, яка виникла на підставі договорів або інших документів, але умови цих договорів не виконуються (неповернення коштів за інших операцій, передбачених угодами або документами, що їх замінюють) [4, с. 84-87].

Загалом цілі застосування методу ефективної ставки відсотка у бухгалтерському обліку банків України узагальнено так:

- визначення реальної вартості фінансового інструменту та його реальної процентної доходності;
- фіксування норм доходності за фінансовим інструментом;
- визнання процентних доходів (витрат);
- визначення справедливої вартості;
- визначення вартості та суми резервів у разі зменшення корисності фінансових активів;
- приведення обліку банківських установ до вимог Міжнародних стандартів фінансової звітності.

Висновки та перспективи подальших досліджень.
В результаті дослідження дійшли висновку, що процедури визнання в обліку нарахованих процентних доходів за групами 602 "Процентні доходи за кредитами, що надані суб'єктам господарювання" та 605 "Процентні доходи за цінними паперами" потребують додаткового контролю. Це пов'язано з дією принципу нарахування за яким, залишки за цими рахунками не відповідають реально отриманим грошовим коштам. Для підтвердження цього розглянемо приклад формування процентних доходів на рахунок 6052 (табл. 1)

Таблиця 1.Процедури обліку цінних паперів в портфелі банку на продаж

Цінні папери в портфелі банку на продаж		
Зміст операції	Проведення	Відображення у звітності
Визнання доходів	Дт 3118 "Нараховані доходи за борговими цінними паперами в портфелі банку на продаж" Кт 6052 "Процентні доходи за іншими цінними паперами в портфелі банку на продаж"	6052 залишок відображається у Звіті про фінансові результати у рядку 1 як різниця між сумою у примітці 28 та примітці 29
На суму амортизації дисконту	Дт 3116 "Неамортизований дисконт за борговими цінними паперами в портфелі банку на продаж" Кт 6052 "Процентні доходи за іншими цінними паперами в портфелі банку на продаж"	
На суму амортизації премії	Дт 6052 "Процентні доходи за іншими цінними паперами в портфелі банку на продаж" Кт 3117 "Неамортизована премія за борговими цінними паперами в портфелі банку на продаж"	
Надходження грошових коштів	Дт Грошові кошти Кт 3118 "Нараховані доходи за борговими цінними паперами в портфелі банку на продаж"	
Визнання прострочених нарахованих доходів відбувається наступного дня у випадку якщо кошти у визначений день не надійшли	Дт 3119 "Прострочені нараховані доходи за борговими цінними паперами в портфелі банку на продаж" Кт 3118 "Нараховані доходи за борговими цінними паперами в портфелі банку на продаж"	Сума прострочених нарахованих доходів відображається у Звіті про фінансові результати у рядку 11 у примітці 7 і 8
Формування резерву	Дт 7720 "Відрахування в резерви під заборгованість за нарахованими доходами" Кт 3191 "Резерв під заборгованість за нарахованими доходами за борговими цінними паперами в портфелі банку на продаж"	

Аналіз таблиці 1 дає можливість виявити дві невідповідності фінансової звітності принципам МСБО: по перше – чистий процентний дохід сформований у Звіті про фінансові результати не відповідає реально отриманому доходу. Тобто інформативність Звіту про фінансові результати щодо доходності операцій, за якими передбачено нарахування процентних доходів є недостовірною, або не достатньо розритою; по друге – оскільки визнання прострочених нарахованих доходів відбувається наступного дня у випадку, якщо кошти у визначений день не надійшли, то на кінець поточного дня фінансові результати будуть завищені, що суперечить МСБО. По суті має місце ситуація, коли нараховані процентні доходи неотримані і витрати на формування резервів, ще не понесені, що не виключає зловживань. На цьому етапі необхідно посилити бухгалтерський контроль за поступленням грошових коштів за процентними доходами шляхом деталізації аналітичного обліку за рахунками розділу 60 у розрізі груп рахунків з введенням додаткових субрахунків з "Процентних доходів не отриманих" та обліку "Процентних доходів отриманих".

Наприклад: по вказаному у табл.1. рахунку 6052 "Процентні доходи за іншими цінними паперами в портфелі банку на продаж" варто в обліку використовувати такі субрахунки :

6052/1 "Процентні доходи за іншими цінними паперами в портфелі банку на продаж не отримані";

6052/2 "Процентні доходи за іншими цінними паперами в портфелі банку на продаж отримані".

Це дасть можливість у будь-який момент часу отримувати інформацію про реально отримані нараховані доходи, а також ті, що ще неотримані, і таким чином мати правдиву інформацію про фінансові результати діяльності. А не такі, що збільшені на суми реально "неотриманих" доходів. В умовах економічної кризи точність такої інформації суттєво впливає на управлінські рішення, оскільки суми нарахованих доходів можуть як збільшити фінансові прибутки так і їх зменшити у тому випадку якщо вони покриваються за рахунок сформованих резервів.

Крім цього використання у практичній діяльності запропонованих субрахунків забезпечить покращення якості інформаційної бази для аналізу результатів

діяльності банків та створить додаткові умови для попередження зловживань з боку працівників банку щодо своєчасності зарахування отриманих грошових коштів на рахунок процентних доходів.

Список використаної літератури:

1. Банковский аудитор №4(139), 2008. – С. 4-9.
2. Інструкція з бухгалтерського обліку кредитних, вкладних (депозитних) операцій та формування і використання резервів під кредитні ризики в банках України, затверджена постановою Правління НБУ від 27.12.2007 №481. сторінка "Законодавство України" сайту Верховної Ради 3. Кіндрацька Любомира Максимівна Бухгалтерський облік у банках України: Підручник / Київський національний економічний ун-т. – 2-е вид.,доп.і перероб. - К.: КНЕУ, 2001.-63с. 4. Кіндрацька Любомира Максимівна Бухгалтерський облік в банках: методологія і практика: Монографія.-К.-КНЕ, 2002. – 286 с. 5. Кіндрацька Любомира Максимівна .Фінансовий та управлінський облік в банках: Підручник. – К.: КНЕУ, 2008. – 816с. 6. Міжнародні стандарти фінансової звітності 2004/перекл. з англ. За ред. С.Ф.Голова. – К.: Федерація професійних бухгалтерів і аудиторів України, 2005, II частина 1232 с. – Частина I 7. Міжнародні стандарти фінансової звітності: Фінансові інструменти: Звітність та бухгалтерський облік (грудень 2006): Керівництво для користувачів щодо офіційного тексту МСБО 32, МСБО 39 та МСФЗ 7 / Пер. з англ. – К., 2007.-569с. 8. Правила бухгалтерського обліку доходів і витрат банків України: затверджено постановою Правління НБУ № 255 від 18.06.2003. // сторінка "Законодавство України" сайту Верховної Ради. 9. Снігурська Людмила Петрівна Особливості первісного визнання кредитів, наданих не за ринковою ставкою // Вісник НБУ. – 2008. – №10. – С.50-58.

ПРИШЛЯК Галина Володимирівна – викладач кафедри обліку і аудиту Львівський інститут банківської справи УБС НБУ

Наукові інтереси:

– облік та аудит фінансових результатів банківських установ